

**РОЛЬ ИНТЕГРАЦИИ НА УРОКАХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА И ЕЕ
ОБЕСПЕЧЕНИЕ НА ОСНОВЕ ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И
ДИДАКТИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ**

Кулиева Тахира Абдуррахман кызы

Резюме

Реализация межпредметной связи в обучении является отражением выявленных и сложившихся связей между различными дисциплинами в вузе. Если в обучении систематически осуществляется межпредметная коммуникация, то ассоциативная деятельность студентов будет значительно усилена и обеспечит формирование у них научных понятий. Формируемое у студентов научное знание является компонентом и сочетает в себе элементы разных систем. Внутри каждого предмета его система имела зародыши ряда других предметов и должна использоваться в обучении.

**THE ROLE OF INTEGRATION IN THE LESSONS OF THE AZERBAIJANI
LANGUAGE AND ITS PROVISION ON THE BASIS OF PSYCHOLINGUISTIC
AND DIDACTIC PRINCIPLES**

Guliyeva Taxira Abdurrahman

Summary

The implementation of interdisciplinary communication in training is a reflection of the relationships identified and formed between different disciplines in high school. If interdisciplinary communication is carried out systematically in the training, then the associative activities of students will be significantly strengthened and will ensure the formation of scientific concepts in them. The scientific knowledge formed in students is a component and combines elements of different systems. Within each subject, its system had the embryos of a number of other subjects and should be used in teaching.

Rəyçi: dos.G.Hüseynova

Daxil olma tarixi 13 iyun 2022-ci il

UOT:82-09.

M. F. AXUNDZADƏ NƏSRİNİN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Musayeva Kafiyyə Rəşid qızı

Gəncə Dövlət Universiteti

Gceferova@rambler.ru

Xülasə: M.F.Axundov bədii məqsədi açıq-aydın olan əsərləri bəyənlirdi. O, eyhamla yazılan əsərləri tam təqdir etinəsə də, Rumini bu baxımdan o qədər də günahlandırmamışdı. Axundova görə Şərq ölkələrində ağır, dözülməz fanatizm və irtica hökm sürür, yeni fikirlər, mütərəqqi görüşlər ciddi təqib edilirdi. Odur ki, Rumi özünü «təqiblərdən qorumaq üçün naçar qalıb» bu vəsitəyə müraciət edibdir. Tənqidin, satiranın moizə və nəsihətdən üstün olmasından bəhs edən Axundov ortalığa belə bir sual qoyurdu: satiranın moizə və nəsihətdən bu qədər

üstün olmasının səbəbi nədədir? Satirik əsəri susamaq ehtirasına oxşar bir həvəslə oxumaq meyli haradan doğulubdur? Axundova görə, satiranın nəsihətdən, satirikin nəsihətçidən üstün olmasının əsas səbəbi ondadır ki, insanlar öz təbiətlərinə görə moizə və nəsihət yazılmış bədii, fəlsəfi, ictimai-siyasi əsərləri oxuyub, ikrah edir, satirik, tənqidi əsərlər oxumağa isə həmişə həvəskar olurlar.

Mirzə Fətəlinin əsərləri ilə tanış olduqda o da aydın görünür ki, onun çoxcəhətli ictimai-siyasi fəaliyyətində müsəlman Şərqi xalqlarının ağır vəziyyəti, taleyi, gələcək intibahı, iqtisadi-mədəni tərəqqisi problemi mərkəzi yer tutunaqdadır.

Açar sözlər: ədəbiyyat, dramaturgiya, nəsr, inkişaf, düşüncə, ictimai-siyasi, müasir, əsər

Ключевые слова: литература, драма, проза, развитие, мысль, общественно-политическое, современное, произведение

Keywords: literature, drama, prose, development, thought, socio-political, modern, work

Azərbaycan ədəbiyyatında bədii nəsrin inkişafı tarixində M.F.Axundovun müstəsna xidməti olmuşdur. 1857-ci ildə yazdığı «Aldanmış kəvakib» povesti ilə o, Azərbaycan bədii nəsrinin çox uğurlu bir nümunəsini yaratmış, milli ədəbiyyatımızda onun gələcək inkişaf yollarını müəyyənləşdirmişdir. «Aldanmış kəvakib» povesti həm mövzusu, qoyulan məsələlərin aktuallığı, dərin ictimai-siyasi mahiyyəti, həm də real həyat hadisələrinin dərin və mükəmməl təsviri baxımından diqqəti cəlb edir. Mövzu, ideya istiqaməti və tənqid hədəflərinə görə povest Mirzə Fətəlinin «Vəzir-xani-Lənkəran» komediyası ilə səsləşir. Bu əsərində də ədib feodal istibdad üsul-idarəsinin real lövhələrini təsvir etmiş, ali dövlət hakimlərinin həyat və düşüncə tərzini, psixologiyasını, mənəvi aləmini açıb göstərmiş və tənqid etmişdir. Lakin «Aldanmış kəvakib»də bu məsələlər daha ətraflı və dərin təsvir olunmuş, kəskin ictimai-siyasi müstəvidə qələmə alınmışdır. «Aldanmış kəvakib»in mövzusu, süjeti İran tarixçisi İskəndər bəy Münşinin «Tarixi-aləm-arayi-Abbasi» əsərindən götürülmüşdür. Ədib özü əsərin bir yerində bu haqda məlumat vermişdir: «Odur ki, xanəndələr bu güzərişin vüquunda şübhə edib kizbə həml edələr, bu surətdə mən olardan təvəqqə edəram ki, «Tarixi-aləm ara»da Şah Abbas cülusunun yeddinci ilində sadir olan vəqəyi mülahizə etsinlər» İskəndər bəy Münşinin əsərində «Aldanmış kəvakib»in əsas süjet xətti ilə uyğun gələn bu sözləri oxuyuruq: «...həmin il (1593-cü il) münəccimlər xəbər verdilər ki, aşağı və yuxarı ulduzların hərəkəti və bir-biri ilə yaxınlaşması günəşə mənsub olan ali rütbəli bir şəxs (bu da ki, şahlara xas olan sifətlərdəndir) məhvi və edamı ilə nəticələncəkdir, həm də ehtimal edirdilər ki, bu hadisə İranda baş verə bilər. [2,95]

Münəccimlərin gəldiyi nəticəyə görə padşahın tale ulduzu zavala uğramaq ərafəsində idi. Bu yüksək elmdə zamanın qabaqcılı olub nücum elmi hökmlərinə əsasən nəticə çıxarmaqda öz müasirlərindən irəli gedən Mövlana Cəlaləddin Məhəmməd Münəccim Yəzdi o uğur suzluğu bu tədbirlə aradan qaldırmaq qərarına gəldi ki, əlahəzrət bədbəxtlik gətirən iki ulduzun yaxınlaşması təsirinin ən güclü olduğu üç günün ərzində özünü padşahlıqdan kənar edib qətlə vacib olan canilərdən birini padşahlığa təyin etsin. Belə ki, həmin üç günün ərzində qoşun və rəiyyət onun əmrinə tabe olub, padşahın hökmü kimi sözsüz icra etsinlər və üç gündən sonra o canı... qətlə yetirilsin. Hamı bu tədbiri bəyəndi və qür'ə (püşk) dinsizlikdə öz yoldaşlarından daha iti gedən usta Tərkəşduz Yusifin adına düşdü. Buna görə də qeyd olunan dinsizlər dəstəsinə mənsub olan həmin Yusifi ordu qərargahına gətirdilər. Əlahəzrət özünü şahlıqdan çıxarıb padşahlıq adını o əcalıcatmışa əta etdilər və şahlıq tacını onun başına qoyub gözəl paltar geyindirdilər. Köç günü onu yəhər və cilovu qiymətli cəvahiratla bəzədilmiş Bərdə qatırına

mindirib padşahlıq bayraqlarını onun üstünə qaldırdılar. Bütün əmirilər, əyanlar, xidmətçilər qoşun ilə onun ətrafında xidmətə hazır vəziyyətdə duraraq apən mənzilə çatdırır və şah divanxanasına gətirib yemək-icmək hazırlayırdılar. Gecə isə qoşun və yüksək rütbəli qorçular (xüsusi qvardiya) keşik çəkirdilər... «Aldanmış kəvakib»in tarixiliyi barədə bəhs edərkən, nəzərə almaq lazımdır ki, bu povestlə Axundovun 60-cı illərin əvvəllərində yazdığı «Kəmalüddövlə məktubları» fəlsəfi traktatı arasında sıx əlaqə var. Ədib fəlsəfi əsərində İranın XIX əsrin ortalarında iqtisadi-siyasi həyatının daha dərin, daha keskin və qabarıq mənzərəsini çəkmiş və müasiri olduğu İran hakimlərini ifşa etmişdi. Lakin o, əsərində İran həyatının mühüm ictimai-siyasi məsələlərinə bilavasitə toxunmaqdan, Nəsrəddin şahı və onun hakimlərini birbaşa tənqid etməkdən çəkinmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, M.F.Axundov İranla mürəkkəb siyasi diplomatik münasibətlərdə olan Rusiyanın təbəəsi idi. Həm də o, bu illərdə Qafqazda canişinliyin məsul əməkdaşı kimi Rusiya ilə İran arasında gedən diplomatik danışıqlarda tez-tez iştirak edirdi. Bütün bunlara görə ədib «Aldanmış kəvakib»də hadisələri tarixə keçirməli olmuşdu. Məlumdur ki, o, «Kəmalüddövlə məktubları» fəlsəfi traktatını da imzasız yazmış, bir sıra iranlı müasirlərinə yazdığı məktublarda özünü əsərin tərcüməçisi kimi təqdim etmişdi. «Aldanmış kəvakib»in final səhnəsində Şah Abbasın xarakterini açan ədib yazmışdır: «Bu kəvakibin həməqətinə mən təəccüb edirəm ki, necə bilmədilər iranilər onları aldadırlar. Yusif Sərrac hərgiz İranın şahı deyil idi. İranilər onu hiylə üzündən padşahi-məsnə eləmişdilər. Belə sadəlik olurmu ki, kəvakib özlərini iranilərə aldadıb biçarə və bitəqsir Yusif Sərracı bədbəxt etdilər»

Azərbaycan ədəbiyyatı və ictimai fikrində müasir ədəbiyyatşünaslığın xüsusi bir sahəsi kimi ədəbi tənqidin təşəkkül tarixi də M.F.Axundovun adı ilə bağlıdır. Keçən əsrin 50-70-ci illəri arasında o, «Nəzm və nəsr haqqında», «Fəhrisi-kitab», «Tənqid risaləsi», «Kritika. Yüksək İranın «Millət» qəzeti münşisinə», «Mirzə Məhəmməd Qaracadağıyə məktub», «Mirzə Ağanın pyesləri haqqında», «Yek kəlmə» haqqında» və «Mollayi-Rumi və onun təsnifi babında» adlı ədəbi-tənqidi məqalələr yazmaqla Azərbaycan ədəbiyyatında müasir mənada ədəbi tənqidin əsaslarını qoymuşdur. M.F.Axundov eyni zamanda «Kəmalüddövlə məktubları» fəlsəfi traktatında və bir sıra məktublarında da bədii ədəbiyyatın müxtəlif problemləri barədə qiymətli mülahizələr söyləmişdir. [1,59]

M.F.Axundovun ədəbi-tənqidi və estetik görüşlərinin də əsasında maarifçilik ideyaları durur. Ədəbi tənqidi məqalələrində o, XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycan, eləcə də İran ədəbiyyatında geniş inkişaf tapan vaxtı keçmiş bəzi ənənələrin, xüsusən də, təqlidçi-formalist və dini-mistik poeziyanın əleyhinə çıxmış və yeni realist ədəbi prinsiplərin gerçəkləşməsi uğrunda mübarizə aparmışdır. M.F.Axundov orta əsrlər Şərq ədəbiyyatı nəzəriyyəçilərini tənqid edərək yazırdı ki, poetik istedadı heç vaxt ilahi, fəvqəlbəsər bir hadisə saymaq olmaz. «Kəlam-i-fəsih və şe'ri-məqbul xəvarici-adət və mümtəniat qəbilindən deyil, bəlkə mümkünat qəbilindəndir». «Bu növ qabiliyyət, təbiəti-bəsəriyyənin vedayindəndir ki, gah-gah bir parça əfradi-bəni-növi-bəşərdən bürüz edir və bu növ vadiyə ilham nisbəti verilir». Öz fikirlərini əsaslandırmaq üçün o, Firdovsi, Homer, Şekspir kimi dünya ədəbiyyatının dahi nümayəndələrini misal gətirərək göstərirdi ki, onlar fəvqəlbəsər adamlar yox, adi insanlar olmuşlar. Beləliklə də o, yüksək bədii istedadı ilahi qüvvə ilə bağlayan sənət nəzəriyyəçilərinin əleyhinə çıxıb, onu bilavasitə insan fəaliyyətinin məhsulu sayan maarifçi estetika konsepsiyasını müdafiə edirdi. M.F.Axundov bədii ədəbiyyatın predmeti, əsas vəzifəsi və xüsusiyyətlərinə dair öz görüşlərini şərh edərək göstərirdi ki, onun əsas təsvir obyekti, vəzifəsi - gerçəkliyi, real həyat hadisələrini və insanların

həyatını, xarakter, xasiyyət və mənəvi aləmini əks etdirmək olmalıdır. Bədii ədəbiyyat həyatın güzgüsüdür. O, insanların «əxlaq və xəvasını», «xalqların əhval və adətini» əks etdirməli, «səlih məzmunu» malik olmalıdır. O, eyni zamanda təkidlə söyləyirdi ki, sənət əsəri real gerçəkliyi, xalqın həyat və məişətini, insanların xarakter və hərəkətlərini düzgün, təbii, «mütabiqi-hal», real həyata uyğun əks etdirməlidir, onda «xilafı-vaqe», - yəni real həyata zidd heç bir şey olmamalıdır. M.F.Axundovun müxtəlif ədəbi-tənqidi məqalələrindən gətirilmiş bu qənaətlərdən aydın görünür ki, o, ədəbiyyatın real gerçəkliyə münasibəti və onların qarşılıqlı əlaqəsi məsələsində realist ədəbiyyat prinsipləri tərəfdarı olmuşdur. M.F.Axundov məqalələrində Azərbaycan və İran ədəbiyyatında geniş yayılmış dini-mistik poeziya barədə orijinal, maraqlı mülahizələr söyləmişdir. O, göstərirdi ki, dini-mistik ideyalar təbliğ edən poetik əsərlər xalq kütlələrinin real həyata, həyat nemətlərinə və gözəlliklərinə maraq və rəğbətini zəiflədirir, şüurlarını kütləşdirir, onlarda hər cür zülm və özbaşınalıq, qanunsuzluq və ədalətsizliyə dözümlülük və mütilik tərbiyə edir. Mistik ədəbiyyat cəmiyyətdə meydana gələn mütərəqqi ictimai-siyasi və ədəbi fikrin qarşısını alır, xalqı köhnə, mühafizəkar fikirlər, görüşlər aləmində saxlayır, ölkənin iqtisadi-mədəni inkişafına mane olur. [3,114]

M.F.Axundov təqlidçi-formalist şairləri də kəskin tənqid edərək göstərirdi ki, onların əsərləri həm ideya məzmunu, həm də bədii keyfiyyətlərinə görə əsl sənətin tələblərinə cavab vermir. Tənqidçiyə görə bu əsərlərin heç bir idrak əhəmiyyəti yoxdur; təqlidçi şairlər «əlfaz» hifz edib şüruhi-nəzmə müvafiq haman əlfazı rışteyi-nəzmə düzülər və əsla nəzmlərində bir təsir yoxdur; bəlkə əksərinin nəzmlərində heç düzgün məzmun da tapılmaz... və belə kimsələrə şair demək səhvdir.

Təqlidçi şairləri tənqid edən Axundov göstərirdi ki, onlar əsərlərində zalım, nadan, axmaq şahlardan, feodal hakimlərindən və sərkərdələrdən bəhs edir, onların həyat və fəaliyyətini süni surətdə bəzəyir, yalandan «şücaət» və «qəhrəmanlığını» təsvir və tərif edir, ya da gözəlləri və təbiəti qeyri-adi xüsusiyyətlərlə, süni, qeyri-təbii boyalarla tərənnüm edirlər. Bu şairlərə görə «poeziya ibarətdir bir neçə tərəqqə-turuqlu əlfazı bir vəznə-müəyyəndə nəzmə çəkib axırına qafiyə verməkdən və məhəbubları qeyri-vaqe səfat ilə tərif etməkdən və baharı və xəzanı qeyri-təbii təşbihat ilə vəsf etməkdən». M.F.Axundovun təqlidçi-formalist və dini mistik şeirə münasibəti onun müasiri olan İran şairi Süruşa həsr olunmuş «Yüksək İrəmn» «Millət» qəzeti münşisinə» adlı məqaləsində öz aydın əksini tapmışdır.

M.F.Axundov məqaləsində Süruşa sənətin, ədəbiyyatın böyük ictimai-mənəvi və estetik əhəmiyyəti, rolu barədə heç bir təsəvvürü olmayan istedadsız bir şair hesab edir və öz mülahizələrini əsaslandırmaq üçün onun bir qəsidəsinin və bir neçə qəzəlinin qüsurlarını açıb göstərir. O, yazırdı ki, Süruşa əsərlərində heç bir yeni fikir təbhğ etmir, oxucuya heç bir yeni fikir, amal aşılarmır, əksinə, köhnə fikirləri təbliğ etməklə xalqın maariflənməsinə, elm və tərəqqi yoluna düşməsinə mane olur, İranda qabaqcıl fikrin inkişafını ləngidir.

M.F.Axundov Süruşa bir də ona görə tənqid edir ki, o öz əsərlərində müsəlman müstəsnalığı ideyasını, dini təəssübkeşliyi tərənnüm etməklə İran xalqında Avropa xalqlarına qarşı düşmənçilik hissi oyadır və onun Avropa ölkələrinin elmi, mədəni nailiyyətləri ilə tanış olmasına mane olur, müsəlman xalqları ilə Avropa xalqları arasında əlaqələrin, dostluq münasibətlərinin yaranmasına əngəl törədir. O, bədii məqsədi açıq-aydın olan əsərləri bəyəndirdi. O, eyhamla yazılan əsərləri tam təqdir etməsə də, Rumini bu baxımdan o qədər də günahlandırmamışdı. Axundova görə Şərq ölkələrində ağır, dözülməz fanatizm və irtica hökm

sürür, yeni fikirlər, mütərəqqi görüşlər ciddi təqib edilirdi. Odur ki, Rumi özünü «təqiblərdən qorumaq üçün naçar qalıb» bu vasitəyə müraciət edibdir.

M.F.Axundov görkəmli Azərbaycan şairləri M.P.Vaqif və Q.Zakirin yaradıcılıqlarına yüksək qiymət vermiş, onların əsərlərini toplayıb bir məcmuə şəklində nəşr etdirmək niyyətində olmuş, həmin məcmuəyə kiçik bir müqəddimə də yazmışdı. Vaqif və Zakirnin ədəbi irsinə ümumi qiymət verməklə Axundov göstərirdi ki, onların əsərlərində həqiqi sənətə xas olan keyfiyyətlər mövcuddur. Bu şairlər əsərlərinin mövzusunı real aləmdən götürmüş, onlarda real həyat hadisələrini, insani hissləri, real məhəbbət və gözəli təsvir və tərənnüm etmişlər. Onların şeirləri canlı, təbii xalq dilində, onun qayda-qanunlarına uyğun surətdə, həqiqi bədii sənət tələbləri səviyyəsində yazılmışdır.

M.F.Axundov məqaləsində Vaqif və Zakirin ədəbiyyat tariximizdəki mövqeyini, fərqli cəhətlərini də təyin etməyə çalışmışdır. O, Vaqif və Zakir poeziyasının bir-birilə sıx bağlı olduğunu düzgün görmüş, onların şeirlərini üzvi əlaqədə götürüb qiymətini vermişdir. Tənqidçi Vaqifi Zakirin «rəhnüması», sələfi saymış, Zakiri isə bilavasitə Vaqif ənənələrini davam etdirib, bu ənənələri yeni keyfiyyətlərlə zənginləşdirən, Azərbaycan poeziyasını yeni bir mərhələyə qaldıran bir şair kimi qiymətləndirmişdi. [4,156]

Lakin bu məqalədə Axundov böyük Azərbaycan şairi Füzuli haqqında çox yanlış bir fikir söyləmişdir. Onun fikrincə, Füzuli şair deyil və xəyalatında əsla təsir yoxdur, ancaq nazimi-ustaddır» M.F.Axundovun ədəbi-tənqidi məqalələrindən aydın görünür ki, o, Hafız, Cami kimi qəzəl şairlərini təqdir etsə də, bütövlükdə qəzəl-qəsidə janrında yazılmış əsərləri o qədər də bəyənməmiş, təqlidçi- formalist şeirin tənqidi zamanı hətta ümumən qəzəl və qəsidə janrlarının əleyhinə çıxmış, əsasən epik əsərlərin tərəfdarı olmuşdur. Məsələn, o, «Tənqid risaləsi» məqaləsində ədəbi tənqidin əhəmiyyətindən danışarkən yazırdı ki, əgər bu qayda Şərq ölkələrində intişar taparsa, onda şairlər hal-hazırda məzmunuz və duzsuz şeir və heç bir faydası olmayan qəzəl və qəsidələr düzəltməkdən əl çəkərək Firdovsinin «Şahnamə»si, Şeyx Sədinin «Bustan»ı kimi hekayəli şeir deməyə başlayacaqlar. Ümumən, qəzəl və qəsidə ədəbiyyatına mənfi münasibət bəslədiyinə görə o, XIX əsr İran ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən hesab edilən Qaanini bəyənməmiş, onun divanını «cəfəngiyyatla dolu» bir məcmuə adlandırmışdı. Şübhə yoxdur ki, məhz bu səbəbə görə də o, Füzuli haqqında da belə birtərəfli fikrə gəlib çıxmışdı.

M.F.Axundovun ədəbi-tənqidi görüşlərində satira problemi, bədii, siyasi-publisist əsərlərin satirik üslubda yazılması məsələsi mühüm yer tutur. O, öz komediyalarını, bir sıra şeirlərini, «Aldanmış kəvakib» povestini, «Kəmalüddövlə məktubları»nı satirik üslubda yazdığı kimi, ədəbi-tənqidi məqalələrində də satiranı, bədii ifşa yolu ilə cəmiyyətin ictimai eyiblərinin tənqid edilməsini, satirik gülüş obyektinə çevrilməsini qızgın təbliğ etmişdir.

M.F.Axundov belə bir əqidədə idi ki, nəsihət və moizə ilə insanlara təsir etmək, onların əxlaqını yaxşılaşdırmaq, pis əməllərdən çəkəndirmək qeyri-mümkündür. «Bütün oğrular, yolkəsənlər, qatillər, zalimlər, müstəbidlər, fırıldaqçılar hamısı cəhənnəmin vəsfini dönə-dönə eşitmişlər, moizələrə və nəsihətlərə az-çox qulaq asmışlar. Lakin bununla belə, yenə də öz pis əməllərindən və xasiyyətlərindən əl çəkməmişlər».

Tənqidin, satiranın moizə və nəsihətdən üstün olmasından bəhs edən Axundov ortalığa belə bir sual qoyurdu: satiranın moizə və nəsihətdən bu qədər üstün olmasının səbəbi nədədir? Satirik əsəri susamaq ehtirasına oxşar bir həvəslə oxumaq meylə haradan doğulubdur? Axundova görə, satiranın nəsihətdən, satirikin nəsihətçidən üstün olmasının əsas səbəbi ondadır

ki, insanlar öz təbiətlərinə görə moizə və nəsihət yazılmış bədii, fəlsəfi, ictimai-siyasi əsərləri oxuyub, ikrah edir, satirik, tənqidi əsərlər oxumağa isə həmişə həvəskar olurlar. Çünki «tənqidi əsər istehza, gülüş və məsxərə ilə yazılır. Buna görə də tənqidin oxunuşuna bu qədər böyük həvəs vardır. Bu elə bir gizli sirdir ki, onu Avropa alimləri aşkar edə bilməzlər».

M.F.Axundovun əsərlərini müəllif edən bir sıra ziyalılar onların satirik üslubda yazılmasından narazı qalmış, bu satiranın ardında böyük ideallar, mütərəqqi ideyalar təbliğ edildiyini anlaya bilməmişdilər. Onlar Axundovu Şərq xalqlarına böhtan atmaqda, bədxahlıqda təqsirləndirmiş, onun vətənpərvərlik, vətəndaşlıq, humanizm hissindən məhrum olduğunu söyləmişdilər.

«Kəmalüddövlə məktubları»nın satirasından narazı qalan və onun Şərq xalqlarına qarşı bədxahlıq hissilə yazıldığını iddia edənlərə qarşı çıxaraq Axundov göstərirdi ki, «Kəmalüddövlə yad adam deyildir. O, bizim həmməzhəbimiz, həmvətənimizdir. O, öz xalqımızın oğludur. O, elə bir qardaşımızdır ki, öz doğma qardaşlarının əxlaq və əməllərini rixşəndə, istehzaya tutur. Odur ki, Kəmalüddövlənin tənqidindən incimək lazım deyildi. [5,124]

Axundov faciədən çox komediyaya üstünlük vermiş, şəxsən özü yalnız bu janrda yazmış, ədəbi-tənqidi məqalələrində də onu təbliğ etmişdir. Bunun əsas səbəbi komediyanın faciədən daha kütləvi səciyyə daşması, xalqa daha yaxın olması, hamı tərəfindən asanlıqla anlaşılması ilə bağlı idi.

Qərbi Avropa və rus maarifçiləri kimi M.F.Axundovun da fəlsəfi görüşlərinin mərkəzində feodal-despot üsul-idarəsinin kəskin, barışmaz tənqidi və inkarı, onun yeni, demokratik quruluşla əvəz olunması təşkil edirdi. Azərbaycan mütəfəkkirinin fəlsəfi əsərlərində bütün ictimai-siyasi, sosial, hüquqi və etik məsələlər bilavasitə bu mərkəzi problemlə bağlı alınmış, bu baxımdan tədqiq və təhlil olunmuşdur.

M.F.Axundov «Kəmalüddövlə məktubları»nda feodalizmə, feodal-mütləqiyyət quruluşuna öz münasibətini İranın timsalında ifadə etmişdir. Əvvəlcə, bu ondan irəli gəlir ki, uzun əsrlər boyu Azərbaycanın tarixi, Azərbaycan xalqının həyatı və taleyi bilavasitə İranın tarixi, İran dövləti tərkibində yaşayan bütün xalqların həyatı və taleyi ilə üzvi bağlı olmuşdur. Burada nəzərə almaq lazımdır ki, M.F.Axundovun dövründə Azərbaycan ərazisinin, Azərbaycan xalqının böyük bir hissəsi İran dövlətinin tərkibində idi. Mirzə Fətəlinin ata nəslə də cənubi azərbaycanlı olub. O, uşaqlıq və yeniyetməlik illərində Cənubi Azərbaycanda yaşamışdır. Axundov Tiflisdə Qafqaz canişinliyinin Baş dəftərxanasında mülki işlərlə yanaşı, Türkiyə ilə, xüsusən İranla diplomatik əlaqələr üzrə də əsas tərcüməçi vəzifəsində çalışdığına görə İran və Cənubi Azərbaycanın siyasi, sosial və mədəni həyatı barədə geniş, dərin məlumat almış, bu ölkələrin bir sıra görkəmli dövlət, ictimai xadimləri və ziyalıları ilə sıx əlaqə yaratmışdır. Axundovun taleyi elə gətiribdir ki, onun bütün həyatı İran və Cənubi Azərbaycanla bilavasitə bağlı olubdur. M.F.Axundov heç vaxt iki Azərbaycan arasında fərq qoymamış, bütün Azərbaycanı öz doğma vətəni saymışdır. Fəlsəfi əsərləri və məktublarında da o, İran dövləti məfhumu altında bütün İran ərazisini, o cümlədən Cənubi Azərbaycanı nəzərdə tutmuşdur. Qərbi Avropa və rus maarifçiləri kimi M.F.Axundovun da ictimai-fəlsəfi görüşləri ümumbəşəri səciyyə daşmış, ümumən istibdad üsul idarəsindən əzab çəkən bütün dünya xalqlarının azadlığı və səadəti haqqında düşünülmüşdür. Mirzə Fətəlinin əsərləri ilə tanış olduqda o da aydın görünür ki, onun çoxcəhətli ictimai-siyasi fəaliyyətində müsəlman Şərqi xalqlarının ağır vəziyyəti, taleyi, gələcək intibahı, iqtisadi-mədəni tərəqqisi problemi mərkəzi yer tutmaqdadır.

Ədəbiyyat

- 1.F.Qasımzadə,XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi,Bakı 1981.
- 2.F.Köçərli, Azərbaycan ədəbiyyatı, 2 cildə, Bakı 1981
- 3.M.F.Axundzadə, Əsərləri, III cildə, Bakı,2005
- 4.Azərbaycan ictimai siyasi fikrində sosial ədalət ideyası,Bakı,2008
- 5.Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 6 cildə, IV cild, 2011

ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ ПРОЗЫ М. Ф. АХУНДЗАДЕ

Мусаева Кафия Рашид кызы

Резюме

М.Ф.Ахундов любил произведения с ярко выраженной художественной целью. Хотя он не полностью оценил намеки, он не винил за это Руми. По словам Ахундова, в восточных странах господствовал жестокий, невыносимый фанатизм и реакция, жестоко преследовались новые идеи и прогрессивные взгляды. Поэтому Руми прибегал к этому средству, «чтобы защитить себя от преследований». Говоря о превосходстве критики и сатиры над проповедями и увещаниями, Ахундов спрашивал: почему сатира так превосходит проповеди и увещания? Откуда возникла склонность к чтению сатирического произведения с подобной жажде страстью? По мнению Ахундова, главная причина того, что сатира выше совета, а сатирик выше совета, состоит в том, что люди по природе своей читают и не любят литературные, философские, общественно-политические произведения с проповедями и увещаниями, всегда любят читать сатирические. и критические работы.

При знакомстве с творчеством Мирзы Фатали становится ясно, что тяжелое положение, судьба, грядущий ренессанс, экономический и культурный прогресс мусульманских народов Востока занимают центральное место в его многогранной общественно-политической деятельности.

MAIN FEATURES OF M.F. AKHUNDZADE'S PROSE

Musaeva Kafiya Rashid

Summary

MFAkhundov liked works with clear artistic purpose. Although he did not fully appreciate the hints, he did not blame Rumi for it. According to Akhundov, severe, intolerable fanaticism and reaction prevailed in the Eastern countries, and new ideas and progressive views were severely persecuted. Therefore, Rumi resorted to this means "to protect himself from persecution." Speaking about the superiority of criticism and satire over sermons and exhortations, Akhundov asked: why is satire so superior to sermons and exhortations? Where did the tendency to read a satirical work with a similar passion to thirst come from? According to Akhundov, the main reason why satire is superior to advice and satirist is superior to advice is that people, by their nature, read and dislike literary, philosophical, socio-political works with sermons and exhortations, and are always fond of reading satirical and critical works.

When getting acquainted with the works of Mirza Fatali, it is clear that the difficult situation, fate, future renaissance, economic and cultural progress of the Muslim Eastern peoples are central to his multifaceted socio-political activities.

Rəyçi: dosent N.M.Axundova

Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasının 25 may 2022-ci il tarixli iclasın 11 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 02 iyun 2022-ci il